

Електронні ресурси як ефективна форма поширення наукової інформації в реалізації принципів відкритої науки

Інна Костюченко,
завідувач сектору бібліотеки
Харківського національного
економічного університету
імені Семена Кузнеця

Ганна Тимченко,
завідувач відділу
інформаційних технологій бібліотеки
Харківського національного економічного
університету імені Семена Кузнеця

Упродовж останніх десятиліть у світовій науковій спільноті дедалі утверджується концепція відкритості, вона надає дослідникам з усього світу доступ до новітніх наукових досягнень у різних галузях та сприяє безперервному розвитку дослідницької діяльності [2, С. 210-211].

«Відкрита наука» (*Open Science*) – міжнародна ініціатива, що передбачає необмежений доступ до результатів наукових досліджень, а також до пов'язаних із ними методик і даних. Це забезпечує можливість перевірки достовірності результатів, критичного переосмислення та відтворення експериментів. У сучасному інформаційному суспільстві знання стають основним ресурсом, тому відкритість наукової діяльності набуває особливого значення. Відкрита наука підвищує довіру до наукових висновків, покращує якість і надійність знань, створюючи підґрунтя для подальших досліджень.

Концепція *Open Access* забезпечує вільний і безперешкодний доступ до наукових публікацій у глобальній мережі без фінансових чи технічних бар'єрів. Наразі значна частина наукових результатів публікується у журналах із платним доступом, що обмежує можливості ознайомлення з ними широкого загалу. Відкритий доступ до таких ресурсів через інтернет значно розширює аудиторію користувачів наукової інформації, тим самим допомагаючи розвитку наукового середовища. Дотримання принципів відкритості сприяє міждисциплінарній та міжнародній науковій співпраці, полегшує пошук партнерів для спільних проєктів і допомагає уникати дублювання досліджень.

«Єдиним обмеженням відтворення та розповсюдження та єдиним значущим впливом авторських прав у цій сфері має бути надання авторам контролю над цілісністю своєї праці та права належного визнання і цитування» (*Budapest Open Access Initiative*, 2001) [13].

Отже, відкрита наука є довгостроковою стратегією розвитку наукової діяльності у XXI столітті. Україна активно підтримує цей напрям. Так, у 2022 р. Кабінет Міністрів затвердив Національний план відкритої науки. 2024 р. показники відкритості стали частиною Методики державної атестації наукових установ і університетів. Крім того, Міністерство освіти і науки України ініціювало громадське обговорення проєкту Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації принципів відкритої науки».

Це свідчить про прагнення України інтегруватися у світовий науковий простір і запроваджувати найкращі міжнародні практики [11].

Сьогодні прикладами реалізації принципів відкритої науки є функціонування відкритих репозитаріїв, наукових журналів і спеціалізованих платформ. Репозитарії – це цифрові сховища, призначені для тривалого зберігання, ефективного управління та швидкого поширення різноманітних електронних ресурсів. Їхня роль полягає в забезпеченні вільного доступу до наукових, освітніх і культурних ресурсів у цифровому форматі. Варто наголосити, що інституційні репозитарії демонструють власну результативність у різних аспектах. Зокрема, вони приносять найбільшу користь науковцям, оскільки сприяють зростанню їхнього наукового впливу шляхом підвищення індексу цитованості, допомагають співпраці з колегами й обміну знаннями, гарантують довготривале збереження публікацій і забезпечують захист інтелектуальних прав автора на власні дослідження. Натомість студентам відкритий електронний архів навчального закладу гарантує зручний і необмежений доступ до навчальних і науково-методичних матеріалів, підготовлених представниками академічної спільноти закладів вищої освіти (ЗВО), що дозволяє не залежати від традиційних бібліотечних ресурсів і значно підвищує ефективність засвоєння навчального контенту. Крім того, ця категорія користувачів також має можливість публікувати особисті роботи в такому цифровому середовищі за рекомендацією наукових керівників чи викладачів. Інституційні репозитарії допомагають підвищити репутацію та науковий рейтинг університету на національному та міжнародному рівнях, підтримують наукову діяльність і сприяють розвитку інноваційних досліджень, підвищують якість наукової комунікації й обмін знаннями всередині університету та за його межами.

Інституційний репозитарій (*Repository Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, irHNEU*) Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (далі – ХНЕУ імені С. Кузнеця) – електронний архів відкритого типу, що накопичує, зберігає та забезпечує постійний доступ до електронних публікацій й інших повнотекстових документів наукового та методичного призначення, створених професорсько-викладацьким складом, співробітниками та студентами ХНЕУ імені С. Кузнеця, тобто всією університетською спільнотою [8]. Репозитарій створено у 2012 р., він є складником електронного інформаційного ресурсу книгозбірні ХНЕУ імені С. Кузнеця. Ресурс представлено на головній сторінці в меню офіційного сайту бібліотеки в розділі «Електронний архів (репозитарій)» [1] та на головній сторінці офіційного сайту ХНЕУ імені С. Кузнеця. [9].

Основними завданнями, що стоять перед електронним архівом ХНЕУ імені С. Кузнеця, є: зберігання та забезпечення довгострокового доступу до наукових праць; надання можливості пошуку та завантаження матеріалів; забезпечення прозорості та доступності наукових досліджень; поширення наукових напрацювань у світовому науково-освітньому співтоваристві.

Його створено на програмному забезпеченні відкритого доступу *DSpace* розробки Масачусетського технологічного університету. Ця програмна платформа надає ефективний контроль та можливість вести облік та статистику публікаційної активності університетської спільноти.

Організація й управління інституційним репозитарієм регламентуються Положенням про інституційний репозитарій Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, яке визначає основні поняття, склад, призначення та завдання репозитарію.

Загальне управління репозитарієм здійснює Координаційна рада, очолювана ректором ХНЕУ імені С. Кузнеця, до складу якої входять: проректор з науково-педагогічної роботи, директор бібліотеки, завідувач відділу інформаційних технологій, керівник Центру інформаційних технологій, представники від навчально-наукових інститутів і факультету університету.

Функції адміністратора інституційного репозитарію покладено на відділ інформаційних технологій бібліотеки університету. Заклад виступає основним виконавцем процесу створення та підтримки, відповідає за збереження творів (документів) електронного архіву. Технічну та програмну підтримку, працездатність програмних засобів забезпечує Центр інформаційних технологій університету [8]. Репозитарій є універсальним за змістом науковим зібранням. Структура кореневого каталогу складається з фондів та зібрань навчально-наукових інститутів, факультету, кафедр і бібліотеки. Він наповнюється документами, при створенні яких використовувалися ресурси університету (кадрові, матеріально-технічні, фінансові, нормативно-дозвільні, іміджеві). В обов'язковому порядку в репозитарії розміщуються твори науково-педагогічних і педагогічних працівників, рекомендовані до видання вченою радою університету та видані у редакційно-видавничому відділі університету. Репозитарій збагачується також науковими, науково-методичними, навчальними творами, що надають до архіву автори особисто. Розміщення електронних публікацій проводиться з дотриманням вимог, визначених Положенням про інституційний репозитарій Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця [8].

Університетський інституційний репозитарій ХНЕУ імені С. Кузнеця містить наступні типи контенту: статті, монографії; матеріали конференцій (тези, доповіді); автореферати дисертацій; навчальні матеріали (підручники, навчальні видання, методичні матеріали); періодичні видання; видання бібліотеки ХНЕУ; звіти з наукових досліджень, свідоцтва про реєстрацію авторського права на твір, патенти, статті студентів, кваліфікаційні випускні роботи здобувачів вищої освіти тощо.

На початок травня 2025 р. інституційний репозитарій ХНЕУ імені С. Кузнеця налічував понад 27 700 документів [5]. У таблиці наведено наповнення репозитарію [4] та кількість документів, проіндексованих *Google Scholar* згідно з *Transparent Ranking: Institutional Repositories by Google Scholar* за шість останніх років.

У березні 2025 року було оприлюднено чергове видання світового рейтингу репозитаріїв *Transparent Ranking: Institutional Repositories By Google Scholar* від *Webometrics*, що містить майже 4,5 тисячі цифрових відкритих архівів світу, зокрема й українські [14].

Наповнення репозитарію та кількість документів, проіндексованих *Google Scholar*

Рік	Кількість документів	Кількість документів, внесених за рік	Кількість документів, проіндексованих <i>Google Scholar</i>
2019 на 01.01.2020	16 200	-	немає даних
2020 на 01.01.2021	17 000	800	11 800
2021 на 01.01.2022	19 052	2 052	15 600
2022 на 01.01.2023	20 870	1 818	немає даних
2023 на 01.01.2024	22 847	1 977	19 700
2024 на 01.01.2025	26 447	3 600	22 600

Метою рейтингу є сприяння розвитку відкритого доступу, воно передбачає безоплатне ознайомлення з електронними науковими публікаціями та іншими матеріалами. До оцінюваних показників належить кількість повнотекстових документів у відкритих репозитаріях, проіндексованих *Google Scholar*.

За даними на грудень 2024 року інституційний репозитарій ХНЕУ імені С. Кузнеця з показником 22 600 документів посів 254-е місце серед усіх представлених інституційних ресурсів світу, 18-те місце серед українських і 1-е місце серед репозитаріїв економічних університетів України. Всього в рейтингу 4494 учасники. Отже, репозитарій є важливим елементом відкритої науки, він покращує взаємодію між дослідниками та забезпечує вільний доступ до наукових матеріалів, що сприяє розвитку як науки, так і суспільства. Бібліотека університету відіграє ключову роль у цьому процесі – вона не лише створює та технічно підтримує інституційний репозитарій, але й активно популяризує його серед науковців, студентів та академічної спільноти, що безпосередньо впливає на авторитет закладу в академічному середовищі.

Ще одним елементом відкритої науки є журнали відкритого доступу (*Open Access, OA*) – рецензовані наукові видання, що забезпечують безкоштовний миттєвий постійний доступ онлайн до власних статей для всіх

читачів на принципах вільного використання, поширення та відтворення матеріалів з обов'язковим зазначенням авторства.

Журнали відкритого доступу дозволяють збільшити видимість та вплив наукових досліджень університету, забезпечують підтримку відкритої науки та поширення знань серед широкої аудиторії, надають доступ до наукових публікацій для дослідників з обмеженими фінансовими можливостями, а також сприяють підвищенню рейтингу університету в міжнародних наукових базах даних.

Створення журналу відкритого доступу в університеті потребує насамперед наступних кроків: визначення тематики та цільової аудиторії журналу; створення редакційної колегії з числа провідних науковців; вибір платформи для публікації: *OJS*, *DSpace*, власна розробка; розробку редакційної політики та етичних норм; забезпечення рецензування статей; реєстрацію в міжнародних наукових базах даних; просування журналу серед наукової спільноти.

ХНЕУ ім. С. Кузнеця активно підтримує розвиток відкритої науки та забезпечує відкритий до наукових рецензованих журналів видавництва «Економіка розвитку» та «Управління розвитком», які включено до Переліку наукових фахових видань, де можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії [7]. Журнал «Економіка розвитку» охоплює широкий спектр економічних досліджень, включаючи питання макро- та мікроекономіки, фінансових стратегій, інноваційного розвитку економіки, публікує оригінальні дослідницькі й оглядові статті, що стосуються всіх аспектів економічного розвитку, належить до категорії А, індексується наукометричною базою *Scopus*, що робить його досить впливовим, авторитетним виданням [3]. Журнал «Управління розвитком» – фахове видання, воно охоплює різноманітні теми з широкого кола академічних дисциплін, пов'язаних із дослідженнями організації та менеджменту, як-то економіка, фінанси, банківська справа, корпоративне та державне управління, а також інформаційні технології та їх роль у покращенні ефективності управлінської, економічної й підприємницької сфер. Цьому журналу присвоєно категорію Б [12].

Обидва журнали засновані у 2002 р., вони мають періодичність чотири рази на рік, виходять двома мовами (українською та англійською), є загальнодержавними, індексуються відомими базами *Google Scholar*, *BASE*, *EconBiz*, *Crossref*, Наукова періодика України, Фахові видання України, *Open Ukrainian Citation Index (OUCI)* тощо.

На сайті бібліотеки ХНЕУ ім. С. Кузнеця представлено сторінка «Електронні версії періодичних видань у відкритому доступі», де можна побачити перелік освітніх програм та список рекомендованих журналів відкритого доступу за спеціальностями університету. Серед них можна знайти і журнали видавництва ХНЕУ імені С. Кузнеця [1].

Проте відкритий доступ має свої недоліки. Наприклад, плата за публікацію статей може бути високою, що створює бар'єри для молодих

науковців; складнощі викликає пошук фінансування та забезпечення фінансової стабільності журналу; існує конкуренція з комерційними видавництвами; перешкоди викликають «хижацькі журнали», які публікують неякісні або навіть фальшиві наукові роботи без належного рецензування; також є проблема низької обізнаності науковців про журнали відкритого доступу.

Але журнали відкритого доступу – це важливий крок до розвитку науки та поширення знань, це майбутнє академічної комунікації. Вони допомагають зменшити інформаційні бар'єри та зробити науку доступною для всіх, інтегрують українську науку в міжнародний науковий простір.

Також у рамках відкритої науки ХНЕУ імені С. Кузнеця надає безкоштовний доступ до повнотекстових наукових іноземних ресурсів та відкритих освітніх порталів: *Springer Nature, Elsevier*.

У 2024 році через сайт бібліотеки ХНЕУ імені С. Кузнеця було здійснено 2915 пошукових запитів у базі *Springer*.

Доступ до електронних ресурсів бібліотеки надається як зовнішнім користувачам через сайт книгозбірні, так і користувачам локальної мережі через портал університету.

Бібліотека ХНЕУ ім. С. Кузнеця активно та продуктивно працює, впроваджуючи ОА-ресурс, що сприяє демократизації знань та розвитку глобальної науки [10, С. 37]. Цей структурний підрозділ університету оперативно реагує на зміни сьогодення й адаптується до потреб користувачів, надаючи інформаційні послуги згідно з потребами університетської спільноти.

Список використаних джерел

1. Бібліотека Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця [Електронний ресурс] : [офіц. сайт]. – Режим доступу: <http://library.hneu.edu.ua/> (дата звернення: 05.05.2025). – Назва з метаданих.
2. Вступ до відкритої науки [Електронний ресурс] : посіб. / В. Дртінова, Д. Ганзлікова, М. Янічек та ін. ; пер. з англ. К. Ткачук ; ред. : А. Володко, З. Вьорогурська. – Варшава ; Прага, 2023. – Режим доступу для завантажування: <https://zenodo.org/records/10669887> (дата звернення: 07.05.2025). – Назва з екрана.
3. Економіка розвитку [Електронний ресурс] : науковий рецензований журнал / Харків. нац. економ. ун-т ім. Семена Кузнеця. – Харків, [2002 –]. – Режим доступу: <https://ecdev.com.ua/uk> (дата звернення: 05.05.2025). – Назва з екрана.
4. Звіт-план роботи бібліотеки Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (2019-2020, 2020-2021, 2021-2022, 2022-2023, 2023-2024, 2024-2025 pp.).

5. Інституційний репозитарій Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця [Електронний ресурс]. – Харків, 2009–2025. – Режим доступу: <https://repository.hneu.edu.ua/> (дата звернення: 06.05.2025). – Назва з метаданих.
6. Національний репозитарій академічних текстів: відкритий доступ до наукової інформації : монографія / О. С. Чмир, Т. К. Кваша, Т. О. Ярошенко та ін. – Київ : ДНУ «УкрІНТЕІ», 2017. – 200 с. – Відомості доступні через Інтернет: <http://surl.li/fltdbg> (дата звернення: 09.05.2025).
7. Перелік наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії (відповідно до Порядку формування Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом МОН України від 15.01.2018 р. № 32, зареєстрованого в Мін'юсті України 06.02.2018 р. за № 148/21600) [Електронний ресурс] : затверджено наказами Міністерства освіти і науки України [...] ; від 24.02.2025 № 349; від 10.03.2025 № 433. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/atestatsiya-kadriv-vyshchoi-kvalifikatsii/2025/03/13/per-fakh-vid-dlya-publ-rez-dosl-na-zdob-stup-dn-kn-df-10-03-2025.pdf> (дата звернення: 09.05.2025). – Назва з екрана.
8. Положення про інституційний репозитарій Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця [Електронний ресурс]. – Харків, 2020. – Режим доступу : <http://www.library.hneu.edu.ua/storage/elib2/Документи/Положення%20про%20репозитарій.pdf> (дата звернення: 07.05.2025). – Назва з екрана.
9. Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця: [Електронний ресурс] : [офіц. сайт]. – Режим доступу: <https://hneu.edu.ua/>. – (дата звернення: 12.05.2025). – Назва з екрана.
10. Сергієнко І. Г. Формування команди лідерів в бібліотеці закладу вищої освіти [Електронний ресурс] / Сергієнко Ірина Герасимівна // Роль командного лідерства в бібліотеці: досвід, перспективи: Круглий стіл, 10 квітня 2025 р. / Наук. б-ка Держав. біотехнолог. ун-ту. – Харків: ДБТУ, 2025. – С. 36–41. – Режим доступу: <https://repo.btu.kharkiv.ua/server/api/core/bitstreams/8f824690-6545-4e85-903d-bdc86e3c66df/content> (дата звернення: 09.04.2025). – Назва з екрана.
11. Сичікова Я. Відкрита наука – крок у майбутнє. Та чи готові ми до її викликів? [Електронний ресурс] / Яна Сичікова // Дзеркало тижня. – 2025. – 29 березня. – Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/TECHNOLOGIES/vidkrita-nauka-krok-u-majbutnje-ta-chi-hotovi-mi-do-jiji-viklikiv.html> (дата звернення: 05.05.2025). – Назва з екрана.

12. Управління розвитком [Електронний ресурс] : Харків. нац. економ. ун-т ім. Семена Кузнеця. – Харків, [2002 –]. – Режим доступу: <https://devma.com.ua/uk> (дата звернення: 08.05.2025). – Назва з екрана.
13. Budapest Open Access Initiative [Електронний ресурс] : [сайт]. – Режим доступу : <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/> (дата звернення: 06.05.2025). – Назва з екрана.
14. Aguillo, Isidro F. Transparent Ranking of Institutional Open Access Repositories according to number of items indexed by Google Scholar, 2018-2024 [Електронний ресурс] / Isidro F. Aguillo : preprint posted on 2025-01-28. – Режим доступу: https://figshare.com/articles/preprint/_b_Transparent_Ranking_of_Institutional_Open_Access_Repositories_according_to_number_of_items_indexed_by_Google_Scholar_2018-2024_b_/28295870?file=51979811 (дата звернення: 03.09.2025). – Назва PDF-файлу.